

І.В. БАНІКЕВИЧ

*Інститут перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників ОВС
Національного університету внутрішніх справ*

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ОБГРУНТУВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗБРОЇ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Розглянуто правові основи застосування зброї працівниками правоохоронних органів.

Відповідно до Конституції України [1], а також прийнятих відповідно до неї інших нормативно-правових актів, наша держава гарантує кожній людині невід'ємне право на життя, у тому числі і при знаходженні наших громадян за кордоном, яке забезпечується покладенням таких обов'язків на працівників правоохоронних органів¹, поняття яких дається в ст.2 Закону України від 23 грудня 1993 року «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» (зі змінами та доповненнями) [2]. Для забезпечення охорони життя та здоров'я громадян працівники цих органів наділені спеціальними повноваженнями по застосуванню заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї (далі «сили»).

При застосуванні вогнепальної зброї як працівники міліції, так і інші працівники правоохоронних органів, зобов'язані дотримуватися «вогнепальної культури», складовою частиною якої є правове регулювання «суспільно небезпечних ситуацій з метою покладення краю злочинним діям і надання можливості притягнути до відповідальності у судовому порядку та знизити ризик правомірного задіяння шкоди здо-

ров'ю і життю»² [3, с.77].

Ще в 1886 році ординарний професор, доктор поліцейського права Росії І. Тарасов писав: «Лучшею общею полицией считается полиция не вооруженная, но раз она вооружена с головы до ног не только холодным, но и огнестрельным оружием, то употребление в действие этого оружия должно быть тотчас же нормировано законом...» [4, с.218]. І на сучасному етапі працівники правоохоронних органів мають право застосовувати силу лише на засадах і у випадках, визначених як міжнародними правовими актами, ратифікованими Україною [5; 6, ст.3-4], так і законодавством України. У випадку протиправного її застосування такі особи можуть нести у тому числі й кримінальну відповідальність.

Застосування сили, є «важливою формою реалізації правових норм та формою управлінської діяльності» [3, с.76], оскільки працівник міліції є представником озброєного державного органу виконавчої влади і самостійно (окрім випадків з проведення спеціальних операцій по знешкодженню озброєних злочинців) приймає рішення, в якості крайнього заходу, про застосування вогнепальної зброї і несе за це особисту відповідальність.

Згідно з чинним законодавством [7-11] на військовослужбовців та працівників Служби безпеки України, податкової міліції та деяких інших «силових структур» розповсюджуються правові засади застосування вогнепальної зброї, передбачені Законом України «Про міліцію» від

¹ Такі обов'язки працівників правоохоронних органів по охороні життя та здоров'я громадян викладені в Законах України «Про міліцію», «Про службу безпеки України», «Про розвідувальні органи», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», Постановах Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про застосування спеціальних засобів і зброї службовими особами митних органів», «Про затвердження Правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку» та деяких інших нормативних актах.

² Теоретичні проблеми вогнепальної культури працівника міліції.

20 грудня 1990 року (зі змінами та доповненнями)” [11].

У зв'язку з прийняттям Кримінального Кодексу України [12] і, враховуючи зміни в кримінально-процесуальному законодавстві, потребують приведення у відповідність новим законодавчим актам і деякі положення статті 15 Закону України “Про міліцію”, зокрема її пункт 4.

Цим пунктом передбачається така підстава для застосування зброї, як “для затримання особи, яку застали при вчиненні тяжкого злочину і яка намагається втекти”. До речі, поліцейські та жандармські чини в Росії ще з 1879 року були наділені правом застосовувати зброю “при затриманні злочинців, коли вони будуть протидіяти цьому насильницькими діями, чи коли буде неможливим переслідувати або наздогнати втікачів” [4, с.218].

І раніше (до прийняття нового Кримінального Кодексу України) для працівників міліції виникали труднощі в кваліфікації злочину як тяжкого, які полягали в тому, що останні не могли миттєво визначити: чи скоюється просто злочин, чи він є тяжким. Наприклад, вони не могли знати такі кваліфікуючі ознаки тяжкого злочину як: вчинення його особою, визнаною судом “особливо небезпечним рецидивістом”, суму викраденого майна, гвалтування особи, яка не досягла статевої зрілості й таке інше.

Кримінальним Кодексом України залежно від ступеню тяжкості злочину поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. Отже, виходячи з цього, працівник міліції має право застосовувати зброю лише у випадках скоєння особою тяжкого та особливо тяжкого злочину, і яка намагається втекти.

У випадку скоєння злочину малолітнім зброєю для його затримання не застосовується, оскільки вона може бути застосована лише у випадках вчинення малолітніми групового нападу, що загрожує життю і здоров'ю людей, працівників міліції, або збройного нападу чи збройного опору.

Якщо ж працівник міліції буде застосовувати зброю для затримання особи, яка намагається втекти після скоєння, наприклад, таких злочинів як: умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст.122), звалтування (ст.152), крадіжка (ст.185), грабіж (ст.186), групове по-

рушення громадського порядку (ст.293), хуліганство (ст.296) та деякі інші, передбачені Особливою частиною КК України, то виходить, що його дії щодо застосування зброї можна кваліфікувати як протиправні, тобто незаконні.

З метою виключення таких непорозумінь було б доцільним внести зміну до 4 пункту статті 15 Закону України “Про міліцію”, виключивши слово “тяжкого” і викласти його в такій редакції “для затримання особи, яку застали при скоєнні злочину і яка намагається втекти”.

Кримінальним Кодексом України введені такі нові види кримінальних покарань, як “арешт” та “обмеження волі”. Як відомо, відповідно до п.5 статті 15 Закону України “Про міліцію”, працівники міліції мають право застосовувати зброю для затримання особи, яка намагається втекти з під варти.

Особою, яка знаходиться під вартою [13], вважається така, відносно якої обрано запобіжний захід “утримання під вартою” і яка затримана у порядку ст.115 КПК України, а також засуджені, яким вироком суду призначене покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк або на довічне позбавлення волі. Сюди також відносяться, відповідно до статті 100 Виправно-трудоного кодексу України” [14], особи, яким призначене покарання у вигляді арешту, оскільки на них поширюються правообмеження, встановлені виправно-трудоным кодексом для осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі.

Відносно осіб, засуджених до обмеження волі, враховуючи їх правовий статус (право на носіння цивільного одягу, мати при собі гроші та інші цінні папери, навчатись в навчальних закладах, проживати зі своїми сім'ями за межами гуртожитку й т.д.), неможливо поширити правообмеження як на таку особу, що відбуває покарання у вигляді позбавлення волі та прирівняти її до такої, що знаходиться під вартою.

Статутом патрульно-постової служби міліції України [15] та наказами МВС України передбачаються такі форми попередження про застосування зброї: “голосом”; “попереджувальний постріл”; “приведення зброї в готовність”.

Харків не єдине місто в Україні, де мешкає значна кількість громадян африканського походження, з Азії та інших іноземних громадян, які не володіють в достатній мірі українською та

російською мовами. І не можна виключити можливість скоєння цією категорією осіб діянь, що підпадають під ознаки злочину, з метою попередження якого працівник міліції вимушений буде застосовувати зброю. Як відомо, в залежності від обставин, застосуванню зброї повинно передувати попередження про можливість її застосування, що є теж ознакою вогнепальної культури працівника міліції.

Враховуючи вищевикладене, вважається за доцільне використати деякі чинні нормативні акти, що регламентують діяльність прикордонних військ України [16], для доповнення статті 219 Статуту ППСМУ частиною першою з таким змістом:

“В залежності від обставин, застосуванню зброї повинно передувати попередження голо- сом : “Стій! Міліція! Буду стріляти!”, а також англійською мовою “Stop! I shall shoot!” (Стоп! Ай шел шут!); попереджувальним пострілом вгору або в предмет, що виконає роль кулеуловлювача; приведення зброї у готовність на очах правопорушника”. А зміст ст.219 цього Статуту буде частиною другою.

У кожному випадку застосування зброї (а такий обов’язок було покладено на жандармські та поліцейські чини царської Росії з 1879 року)³ працівником міліції, іншими представниками “силових структур”, прокуратурою здійснюється ретельна перевірка для з’ясування правомірності її застосування, тому особливого значення набуває чітке знання особами, що застосовували зброю, правових підстав для її застосування та правильність і чіткість дій після цього.

У разі неправомірного застосування зброї, в залежності від обставин, особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності. При

³ Відповідним Законом Росії, який визначав підстави для застосування зброї жандармськими та поліцейськими чинами, на них покладался такий обов’язок, як “об употреблении в дело оружия должно быть немедленно доложено ближайшему начальству” [4, с.217]; такий же обов’язок покладался і на начальників районної радянської міліції, які у разі “употребления” підлеглими зброї, наслідком чого було заподіяння смерті чи поранення, зобов’язані були сповістити дільничному помічнику губернського прокурора і начальника окружної міліції та головвиконкому [17, с.355].

розгляді справ, пов’язаних з незаконним застосуванням зброї посадовими особами, які мають право володіти нею, як зазначалось в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 27.12.1985 р. (зі змінами та доповненнями) “Про судову практику в справах про перевищення влади або посадових повноважень” [18], суд зобов’язаний керуватися нормативними актами, що встановлюють підстави і порядок застосування зброї такими особами.

Більшість нормативних актів, що регламентують підстави для застосування зброї, не визначають чітких дій особи, що застосувала зброю.

Так, при застосуванні зброї під час несення вартової служби військовослужбовцем, останній зобов’язаний доповісти начальнику варті, який доповідає черговому військової частини, а командир частини сповіщає військового прокурора [19]. У той же час, деякі військові юристи⁴ обґрунтовують доцільність наділення командирів військових частин правами органу дізнання при скоєнні або виявленні слідів злочину несвоєчасним прибуттям на місце події представників прокуратури.

Отже, виходячи з цього, і для перевірки правомірності застосування зброї військовослужбовцем, представники військової прокуратури можуть прибути несвоєчасно. Тому особливого значення набуває законодавче визначення дій після її застосування, оскільки до їх прибуття командиру військової частини та дізнавачам необхідно виконати декілька слідчо-оперативних дій.

Неможливо нормативно закріпити перелік чергових дій працівника правоохоронного органу після застосування сили, але їх можна окреслити такими:

- оцінити обстановку (припинено напад чи

⁴ Так, за думкою військового юриста В. Клименко [20] “військові частини часто дислокуються за межами населених пунктів, де розташовуються військові прокуратури, що, природно, ускладнює ситуацію зі своєчасним прибуттям у частину слідчого для провадження розслідування. Крім того, військовим прокурорам піднаглядна велика кількість військових частин і військових установ. Саме це й зумовило рішення законодавця ввести в КПК України норми про надання командиру (начальнику) прав органів дізнання”.

ні, від чого зупинився транспортний засіб, чи є потерпілі від застосування сили тощо);

- вирішити питання, що робити із спеціальними засобами, вогнепальною зброєю (тримати в готовності чи вкласти в кобуру);

- зручним способом (коли є можливість, запросити сторонніх осіб, очевидців, іншого працівника) сповістити про подію чергового територіального органу внутрішніх справ;

- за потреби вжити заходів щодо надання невідкладної долікарської допомоги, дотримуючись при цьому заходів особистої безпеки, викликати карету швидкої медичної допомоги. При наданні допомоги працівник міліції може запропонувати правопорушнику або вимагати від нього лягти на землю, руки витягнути уздовж тулубу, підійти до нього від голови, за потреби застосувати наручники або засоби зв'язування і лише після цього надати долікарську допомогу;

- зафіксувати дані свідків, очевидців (прізвище, ім'я, по батькові, рік і місце народження, місце проживання, домашній та службовий номери телефонів);

- вжити заходів до забезпечення охорони місця події;

- в залежності від обставин ужити заходів щодо затримання і, в подальшому, доставлення правопорушника до органу внутрішніх справ;

- дочекатись прибуття слідчо-оперативної групи органу внутрішніх справ, керівництва ОВС, представника прокуратури і доповісти старшому про подію, що трапилась;

- по прибутті до органу внутрішніх справ письмово доповісти керівнику (у тих випадках, коли працівник міліції застосовує або використовує силу поза межами території, що обслуговується цим ОВС), він доповідає своєму безпосередньому керівникові і керівникові органу, на території обслуговування якого її було застосовано.

Заслуговує уваги і питання про надання державою дозволу громадянам на володіння короткоствольною вогнепальною зброєю. Так, М. Федоров [21], розглядає точки зору авторів підготовлених законопроектів "Про вогнепальну зброю" з урахуванням досвіду іноземних держав, у яких такі закони вже прийняті. Цей закон в першому читанні Верховною Радою

України було прийнято в березні поточного року. Але керівництво МВС України вважає, що на сучасному етапі "було б доцільно утриматися від надання права користуватися такою зброєю всьому населенню країни" [22].

І така доцільність обґрунтовується сумними даними: "лише минулого року із застосуванням вогнепальної зброї було скоєно 724 злочини, з них 198 умисних убивств та 33 тяжких тілесних ушкодження. Тільки із застосуванням зареєстрованої зброї порівняно з 2000 роком вчинено на 22 відсотки більше злочинів. Озброєні злочинці не зупиняються ні перед чим. Так, минулого року під час виконання службових обов'язків загинуло 40 працівників міліції, поранено 366" [22], і все це при тому, що за минулий рік працівники міліції з незаконного обігу виявили та вилучили "майже 5,2 тис. стволів, 923 гранати, понад 320 тис. набоїв та 606 кг вибухівки" [23, с.9].

Все вищевикладене дасть можливість привести у відповідність чинне законодавство, позбавити працівників правоохоронних органів від боязні відповідальності у разі виникнення необхідності застосовувати силу, а тверді знання і порозуміння, навички в користуванні та застосовуванні сили при виконанні службових обов'язків, на наш погляд, сприятимуть зміцненню правопорядку і боротьбі зі злочинністю, нададуть впевненості працівникам правоохоронних органів в правомірності застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї при виконанні їх основного обов'язку - *збереження життя та здоров'я людини*, як одного з пріоритетних напрямків діяльності правоохоронних органів України [24].

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. -Х.: Консум, 1996. - 48 с.
2. Закон України від 23 грудня 1993 р. "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" // Відомості Верховної Ради України. -1994. -№ 11. -Ст.50.
3. Сливка С. Вогнепальна культура працівника міліції: правореалізуючий аспект // Право України. -1999. -№ 1. -С.76-79.

4. Тарасов И. Полицейский арест в России: Ч.2. Период "Императорский". –Ярославль: Типография Г.В. Фальк, 1886. -364 с.

5. Конвенція про захист прав і основних свобод людини" 1950 року: Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції (Рим, 4.XI.1950) // CD-ROM: Законодавство України. –2002. Вып.44 (март, обновление № 1082) /"Юрист-плюс".

6. Декларація Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року "Про захист усіх осіб від насильницького знищення" // Там же.

7. Закон України від 26 березня 1992 "Про війська внутрішньої та конвойної охорони" // Відомості Верховної Ради України. –1992. -№ 29. -Ст.397.

8. Закон України від 24 грудня 1993 р. "Про державну податкову службу в Україні" // Відомості Верховної Ради України. -1994. -№ 15. -Ст.84.

9. Закон України від 25 березня 1992 р. "Про службу безпеки України" // Відомості Верховної Ради України. -1992. -№ 27. -Ст.382.

10. Закон України від 22 березня 2001 р. "Про розвідувальні органи" // Відомості Верховної Ради України. -2001. -№ 19. -Ст.94.

11. Закон України від 20 грудня 1990 р. "Про міліцію" // Відомості Верховної Ради України. -1991. -№ 4. -Ст.20.

12. Кримінальний Кодекс України // -К.: Право, 2001. –174 с.

13. Пилипчук П.П. Обрання судом запобіжного заходу у вигляді взяття під варту в стадії досудового розслідування кримінальної справи // Вісник Верховного Суду України. -2001. -№ 6. -С.44-49.

14. Виправно-трудоий Кодекс України // Голос України. -2001. -№ 154.

15. Статут патрульно-постової служби мі-

ліції України. –К.: МВС України, 1995. –239 с.

16. Постанова Кабінету міністрів України від 2.06.1998 р., № 789 «Про затвердження Положення про порядок застосування зброї, бойової техніки та спеціальних засобів під час охорони державного кордону і виключної (морської) економічної зони України" // Офіційний вісник України. -1998. -№ 22.

17. История милиции Украинской ССР в документах и материалах. /Под ред. П.П. Михайленко. -К.: МВД СССР, КВШ. -1969. -Т.1: 1917-1937 гг. -883 с.

18. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.12.1985 р (зі змінами та доповненнями) "Про судову практику в справах про перевищення влади або посадових. Повноважень" // CD-ROM: Законодавство України. –2002. Вып.44 (март, обновление № 1082) /"Юрист-плюс".

19. Статут гарнізонної та вартової служб: Статути Збройних Сил України. -К., 1999. -520 с.

20. Клименко В. Дізнання у Збройних Силах України // Право України. –1999. -№ 11. –С.101.

21. Федоров М. Право на вогнепальну зброю: за і проти // Право України. –1998. -№ 2. –С.57-63.

22. Ралемська І. Чи готові ми отримати зброю? // Міліція України. –2002. -№ 3. –С.5.

23. Звіт перед Українським народом. Десять років на варті правопорядку // Міліція України. -2002. -№ 2 (вкладення).

24. Указ Президента України від 18 лютого 2002 р. "Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян" // Міліція України. -2002. -№ 3. –С.2-3.

Надійшла до редколегії 18.04.2002

БАНИКЕВИЧ И.В. ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ОБОСНОВАНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАКОННОСТИ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ ОРУЖИЯ РАБОТНИКАМИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ

Рассмотрены правовые основы применения оружия работниками правоохранительных органов.

BANIKEVICH I.V. LEGAL PROBLEMS OF THE SUBSTANTIATION OF MAINTENANCE OF LAWFULNESS AT A USE OF WEAPONS BY THE WORKERS OF LAW ENFORCEMENT ORGANS

The legal fundamentals of a use of weapons by the workers of law enforcement organs are reviewed.